

ГАЙДАМАЦЬКЕ “РАЗГЛАШЕНИЕ” 1750 РОКУ

У статті розглянута проблема існування 1750 року в середовищі запорозького козацтва псевдоуказу кошового отамана, яким дозволялося займатися грабежем і розбоєм в Речі Посполитій. Наголошується на ідеологічній складовій уявного дозволу. Автором здійснена спроба виявити підґрунтя для появи, вигаданого запорожцями, дозволу Коша гайдамакувати. З'ясовано особливості гайдамацького повстання 1750 р., виокремлено спільні та відмінні риси між псевдоуказами 1750 і 1768 років.

Ключові слова: гайдамацтво, запорозьке козацтво, указ, гайдамацьке повстання, Задніпрські місця, донесення.

Історичний розвиток доводить закон, який полягає в тому, що кожний народний рух, незалежно якого спрямування, завжди прагне до створення ідеології, яка б виражала інтереси і виправдовувала дії певної групи осіб. При цьому, якими б не були їхні прагнення, люди постійно прагнуть раціоналізувати свої дії, довівши собі та іншим, що їхня поведінка визначається розумом або загальноприйнятою мораллю.

У випадку з гайдамацьким рухом ми можемо знаходимо щось подібне у вигаданих та підроблених гайдамацькими очільниками т.зв. “указах”, “позволеннях”, “універсалах”, “маніфестах”. Вкрай обмежена, примітивна, ірраціональна ідеологія гайдамацтва не пішла, в силу багатьох обставин, далі за створення грубих і аморальних гасел типу “*іти в Лядську землю (чи “Польську область”) для винищення ляхів та жидів*”. Черговим свідченням цьому може слугувати виявлений автором статті ряд документів в одній із справ фонду Генеральної військової канцелярії (Ф.51) Центрального державного історичного архіву в м. Києві (далі – ЦДІАК). Особливий інтерес у цьому відношенні представляє донесення кошового Василя Григоровича (Сича) з товариством київському генерал-губернатору М.І. Леонтьєву, датоване 4 травня 1750 р. [1, арк.1; див. Додаток].

У даному донесенні Кіш повідомляв М.І. Леонтьєва про поширення в середовищі сіроми неправдивих чуток – “*разглашения*” про дозвіл чи “указ” кошового зі старшиною займатися гайдамацтвом (“*повеленно на поляков собиратся*”). По суті, кошовий зі старшиною таким чином доводили російській владі свою непричетність до гайдамаччини, попереджуючи Київську губернську канцелярію (а остання вже – Генеральну військову канцелярію) не брати до відома неправдиві свідчення гайдамаків, які на допитах могли повідомляти про дозвіл Коша гайдамакувати, щоб в майбутньому не вимагалось роз'яснень від січового товариства. Пізніше, нами, було виявлено, що наведена документальна згадка 1750 р. про “*разглашение*” запорожців є далеко не єдиною за вказаний рік (див. нижче), проте чомусь дослідниками гайдамаччини не помічалася.

В.І. Мільчев першим з істориків звернув увагу на традицію використання гайдамацькими ватажками розпорядчої законодавчої документації в якості “ідеологічної зброї”, розкрив її значення в розгортанні гайдамацького руху і, між іншим, зробив свій внесок у вирішення проблеми походження та сутності “указу” 1768 р. [2]. В. Кулаковський в статті “Архівні матеріали про гайдамацький рух 50-х років XVIII ст.”, опрацювавши велику кількість маловідомих й невідомих документів різних фондів ЦДІАК з історії гайдамаччини вказаного періоду, на жаль, нічого не повідомляє про існування вигаданого в середовищі запорожців “указу із Коша” [3].

Примітно, що всі три гайдамацькі повстання (1734 – 1738, 1750, 1768 рр.) супроводжувалися появою різного типу розпорядчої документації, авторами якої були ватажки повстанських загонів. Не можемо не погодитися з думкою авторитетного історика гайдамаччини В.І. Мільчева, що “в цілому 1750-і роки хоча й були часом значного розвитку запорозької гайдамаччини, однак не полишили по собі відомих нам текстів законодавчого чи от розпорядчого характеру” [2, с.43]. Але особливістю “указу кошового” або “разглашения” запорожців 1750 р. було його існування лише в усній формі, тоді як інші запорозько-гайдамацькі підробки, наприклад, “універсали” Верлана 1734 р., “ордери” (або “універсали”) М. Залізняка 1768 р., видані І. Бондаренку (Чалому) та іншим отаманам гайдамацьких ватаг, відомо, що існували і в рукописних варіантах. Тому спробуємо заповнити невідому сторінку історії гайдамаччини шляхом розкриття особливостей гайдамацького повстання 1750 р. у зв'язку з т.зв. “разглашением” запорожців, з надією, що дана тема приверне увагу дослідників.

1750 рік – це експес гайдамацького руху. В.Б. Антонович вперше з дослідників гайдамаччини відзначив, що в цей рік гайдамацька активність досягла небувалих раніше масштабів, але на відмінну від 1734 і 1768 років, події 1750 р. не мали сприятливих політичних обставин, і тому були позбавлені політичного забарвлення [4, с.100]. Вже потім, слідом за дослідником, інші історики стали сприймати й називати вказаний рік роком гайдамацького повстання.

Повстання розпочалося на території т.зв. “Задніпрських місць”, які належали Миргородському полку (теперішні землі північно-східної Кіровоградщини), а не в українських воєводствах Речі Посполитої, як це відбувалося 1734 р. та 1768 р. Для російської влади питання гайдамацтва запорожців і жителів Задніпров'я ніколи ще так гостро не поставало як 1750 р. Проблема гайдамаччини вказаного року зайняла центральне місце в рапортах форпостних командирів київському генерал-губернатору та в донесеннях останнього

російському урядові. Форпостні команди нічого вдіяти не могли по відношенню до гайдамаків в силу своєї малочисельності. Все що вони могли, в кінці весни та на початку літа, робити, так це тільки рапортувати, що великі гайдамацькі ватаги безперешкодно перетинають кордон: “из-за польського рубежа в заднепрские жилища, а из оных в польскую область...” [5, с. 101]. Більша половина протоколів Сенату за 1750 р. стосувалася гайдамацького руху у “Задніпрських місцях”. Так, в липневих донесеннях та рапортах Сенату М.І. Леонтьєв (на основі рапортів командирів форпостів “Задніпрських місць”) повідомляв про масштаби гайдамацького руху: “гайдамак так умножилось, что по известиям ему [секунд-майора С. Шипову. – О.П.] в 20 местах находятся великими партиями, яко то по 500, по 300 и в последней части до 100 человек и **все де единогласно объявляют, яко им совершенно оное в Полской области разорение чинить дозволено от Коша**” [5, с.153].

Саме тоді відбулося найбільше сутичок російських військових загонів з гайдамацькими ватагами, які часто закінчувалися не на користь перших. В ході цих зіткнень, різні гайдамацькі загоны тричі за червень погрожували російській військовій адміністрації повністю знищити укріплене сотенне містечко Цибулів, де на той час перебувала півтисячна драгунська команда з козаками гетьманських полків. Так, коли гайдамаки втретє (29 червня) погрожували, через присланого вівчаря, знищити Цибулів (якщо значковий товариш Байрак із С. Шиповим не перегонять відібрану у них худобу і коней за польський кордон), було передано Байраку листа з даною погрозою, підписаного “полковником Війська Запорозького Іваном Фолинським” [6, с.166]. І. Фолинський очевидно був таким самим “полковником Війська Запорозького” як і Максим Залізняк, тобто визнаний чи вибраний якоюсь гайдамацькою ватагою. Документальні свідчення про нього надзвичайно обмежені. В указі Сенату Військовій колегії, де викладається зміст рапортів М. Леонтьєва 1750 р., зустрічаємо про нього згадку як про ватажка гайдамаків: “у Фолынского три корогвы три пушки и с ним снаряду – известно весьма много” [6, с.166]. Прізвище цього ватажка може мати польське шляхетське коріння.

Спротив гайдамаків на собі відчули не лише російські військові загоны, але і запорозька старшина. Наприклад, самарський полковник Микола Сорочинський змушений був поплатитися за боротьбу з гайдамацькими ватагами своїм життям. Він очолював загін запорожців, який за вказівкою Коша шукав та ловив гайдамаків в запорозьких степах. В травні 1750 р. гайдамаки вбили полковника в його ж оселі, коли той повернувся після чергового прочісування степів [5, с.128; 7, с.470].

Стосовно гайдамацтва 1750 р. на українських землях, які входили до складу Речі Посполитої, то варто сказати, що воно достатньо викладено В. Антоновичем та частково А. Скальковським [4, с.31, 35-36, 42, 49, 52, 66, 68, 80, 91, 123-127; 8, с.21-22, 56-58, 171-174]. Тому лише обмежимося наведенням однієї документальної згадки з листа брацлавського чашника А. Чечеля до великого коронного канцлера Я. Малаховського (24 травня 1750 р.) про “разглашение” запорожцями псевдоуказу, яке дійшло українських воеводств та водночас показує німічне становище польських вельмож: “пешие несколько сот человек (которым господин Сечовой кошевой в Кошу и в наше воеводство идти позволил)” несомненно чинят нападения, ... в городках и деревнях великие обиды приключают и до смерти шляхтичей убивают, укрываясь в густых лесах, и мы ныне из собственных наших местностей почти вовсе выгнаны, одним словом сказать, что ни один из нас в местностях своих безопасен не находится” [7, с.477].

На 1750 рік припало гайдамування двох ватажків – козаків Щербинівського куреня Марка Мамая (Огира) та Поповичівського куреня Івана Мамая. Невідомий літописець с. Федвар (тепер – с. Підлісне Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.) помилко назвав 1749 р. роком, коли “*Мамайщина була*” в Центральній Україні [9, с.60]. Існування 1750 р. як мінімум двох гайдамаків з однаковим прізвищем очевидно породило у російській владі сприйняття М. Мамая як “известного”, “главнейшего гайдамацкого вора и разбойника”. Складно назвати такого гайдамаку, який би удостоївся такого “титулу”, адже вказаний штамп завжди вживався, ще й по декілька разів в одному документі, біля його імені у всіх тогочасних актових джерелах Російської імперії.

Повстання було зупинене кількома тисячними російськими військами, козаками гетьманських полків та патрульними командами запорожців за другу половину липня – серпень 1750 р. Як видно з документів, кількість схоплених та вбитих гайдамаків за цей рік ледве сягнула 100, тоді як кількість осіб, яка брала участь в гайдамацькому русі, за нашими підрахунками, була понад дві тисячі. М. Леонтьєв доповідав в кінці червня в Сенат, що “многия партии для искоренения их посланы были, точию, услышавши они тех партий, в турецкие и польские границы убегают и кроются, и за тем искоренить их вовсе не можно” [5, с.126]. Генерал-губернатор в даному випадку, напевно, мав на увазі під словами “услышавши они тех партий” не російські війська (ландміліцію, драгунські полки) з гетьманськими, компанійськими козаками, а саме каральні загоны січовиків, які мали теж “искоренять” гайдамацтво. В зізнанні гайдамаки Федора Губки (жителя сотенного містечка Архангелогорода) знаходимо інформацію, що “приезжал к ним гардовый полковник с четырьмя человек казаков объездкою и объявил им, чтоб пошли в Полскую область или в другое место, дабы тамо не стояли, причем взял у них пару волов и отъехали паки, а им поимки никакой и препятствия ни в чем более не учинили” [6, с.154]. Російська влада передбачила, що гайдамаки будуть ховатися в “польские места”, і тому М. Леонтьєву радила попередити польських прикордонних командирів про це [6, с.169]. Звісток про гайдамаків у Задніпрських місцях не було чути ще майже півроку. Відсутність гайдамаків у Задніпр’ї була ілюзорною, і це усвідомлювала російська влада [3, с.87].

Точно не з’ясовано, чим пояснюється такий потужний сплеск гайдамацтва саме 1750 року. Д. Мордовцев припускав, що “причиною особливого лютування в 1750 р. були сильні засухи, які декілька років перед цим були в Малоросії, і внаслідок цього погані врожаї... Голодний народ валив натовпом в місцевості

найбільш врожайні, а чоловіче покоління, особливо батраки “аргати” (поденщики), а також робітники на винокурних заводах, яких заробітки зменшились, всі ці жалюгідні особи, які носили назви “наймитів”, “сіромах”, “панських попиначів” і “голоти” – кидались на інший рід заробіток, йшли за Дніпро, інші до запорожців, а звідти в гайдамаки” [10, с.71-72]. Це судження історика ще потребує перевірки. В усякому разі, роль “позволення” або “указу” якщо і була не визначальною, то принаймні помітною.

Чи не вперше в історії гайдамацького руху запорожці стали поширювати чутки про дозвіл Коша “в Полской области разорение чинить”. Так, житель “Польської” України Михайло Бойко вирушив заготовляти дрова в Чутянський ліс, де приєднався до гайдамацької ватаги, яка складалася з жителів Цибулівської сотні Миргородського полку та запорожців. З його протоколу допиту дізнаємося про те, як відбувалося поширення запорожцями “указу”: “атаман Мамай и протчия запорожския козаки, собирая нас, объявлял, якобы они отпущены с пошпортом от Коша по указу для разорения на Полшу, кой и ныне собираются иты в Полскую область в город Мошны и Обухов” [1, арк.17]. Гайдамака Влас Шаповал, житель сотенного містечка Цибулів, під час допиту розповів, що до хутора (знаходився біля вказаного містечка) О. Розумовського приходив запорозький козак і “звал ис того хутора желающих людей в свою ватагу итит в разбой в Полскую область с объявлением будто они идут по указу из той слободы и потому его вызову другия пошли ...” [1, арк.22]. Наступне свідчення вже одного із запорожців Корсунського куреня – Матвія Ляшенка: “пред Николаем мимо те коси следовали з Сечи Запорожской при семи человеках ватажки Иван Вовчко, куреня Уманского, и Яцко Колмичко, куреня Каневского, пешие объявляли, яко де им веленно в Полскую область на добычь ити, а кто именно в том им позволял, не сказивали, то и он, Матвей, по своей охоти к тим ватажкам пристал” [6, с.184].

Військовий писар Петро Чернявський в донесенні М.І. Леонтьєву 19 травня 1750 р., просячи призначення постійним кошовим отаманом Якимом Гнатовичем (Малого) замість, вже пристарілого, Василя Григоровича (Сича), попереджував про можливу небезпеку та загрозу зовнішнім відносинам Російської імперії, яку несе гайдамацтво сіроми і розголошення ними “указу”: “из вышеписанного подлого и легкомысленного народа многие, учиняя разглашение (яко бы от кошевого атамана позволение есть на поляков приготовляться), в немалые партии, ... собираются, ... разбоями, воровствами, смертными убийствами и нападениями на чужия границы немалую причину подадут, и чрез то Высоч. Ея И. В-ва интересам и государственным правам нарушение не произошло б...” [7, с.469; 5, с.104].

Цікаво, що для значної частини запорозьких козаків, точніше сіромах, таке “позволение” кошового отамана не суперечило дійсності та не викликало здивування. Викликає подив легкість сприйняття на віру запорожцями “указу”. Тут постає питання: чи дійсно запорожці вірили в існування “указу із Коша”, вигаданого їхніми ж побратимами? Чи не вірили, але свідомо робили вигляд, що “позволение” кошового було насправді? Це вимагає подальшого з’ясування із залученням нової джерельної бази.

Було б помилково припускати відсутність реального підґрунту для появи та існування в середовищі січової сіроми подібних псевдоуказів Коша. Так, в документах, датованих березнем 1750 р., ми маємо факт прикриття кошовим Василем Григоровичем (Сичем) запорожців з гайдамацької ватаги, яка вчинила напад на татарських купців при урочищі Ягідна Долина (Потоцької сотні Миргородського полку), – козаків Мишастівського куреня Харка Балченка і Донського куреня, “прозванием Гаврилком”, коли останні наважилися принести отаману дарунки, здобуті ними в результаті пограбування купців. Із допиту козака Пластунівського куреня, одного з учасників зазначеного нападу, Яцька Чабана дізнаємося, що Балченко “подлинно ему, кош. атаману Сичу те часы и 10 червоних дал и как ему, кошовому, объявил, яко он, Балченко, з другими товарищами состоящих в карантине под Камянкою татар разбил и что у них забрал, то кошовий ему, Балченку, приказал так стерегись крепко, чтоб о том никто знать или чего в них з вещей взятых в татар опознать не могл ...” [7, с.713]. Також знаходимо в матеріалах допитів запорожців-гайдамаків факти їхнього відходу для здобичницького промислу з відома своїх курінних отаманів [6, с.174, 184; 7, с.712].

Ці показові факти, які не з кращого боку відображають відношення Січі до гайдамаччини, звісно, ще не означають, що даний “указ із Коша” не міг бути вигадкою запорожців, але скоріше свідчать про наявність ґрунту для його поширення серед сіроми. Навіть Катерина II в липні 1768 р., проявляючи тим самим свою впевненість у причетності Коша до Коліївщини та в існування “указу від кошового отамана з старшиною”, і відповідно недовіру до січового товариства, наказувала П. Румянцеву (а потім очевидно і Ф. Воєйкову) “с достоверностью спознать [в зловлених запорожців. – О.П.], все ли они Кошем согласны были на отправление в Полшу шайки своей или же только некоторые из них своевольники сами собою дерзнулись на шалость без ведома кошевого и старшин” [6, с.395]. Під час слідства і суду 1768 р. над запорожцями другим пунктом допиту було схоже запитання: “С ведома ли кошевого атамана и войсковой старшины отлучились они в Полшу?”.

Ще більшого історичного значення набуває псевдоуказ 1750 р., якщо ми проведемо історичну паралель між ним та Коліївщиною, адже “інформаційна бомба” про існування “указу із Коша” повторилася 1768 р., але тільки вже із сильнішим звучанням і призвела до серйозних наслідків. В основній масі документів, яка стосується подій 1768 р., містяться досить нечіткі дані про наявність в М. Залізняка та його соратників “указу”, без зазначення ким він виданий, – кошовим чи царицею. Більш детальне вивчення джерел з історії Коліївщини привело нас до такої думки, що спочатку вигаданий був “указ із Коша”, а подальше посилення М. Залізняка та інших гайдамацьких ватажків на псевдоуказ Катерини II використовувалося ними задля того, щоб надати більшій легітимності і законності власним діям.

В допиті, зробленому в Київській губернській канцелярії, М. Залізняк признався, що в Мотронинський монастир прийшло 7 запорожців “говорили, чтоб итти в Полшу для прогнания конфедератов и жидов и для

грабежа их, показывая ему Железняку, данное им для того **письмо якобы от кошевого атамана**, которое будто дано было из них бывшему при том с ними отаманом Юску Шелесту” [6, с.437]. “Ставши полковником, – наголошував дослідник Коліївщини Г.Ю. Храбан, – Максим навіть не намагався розшукати листа (якого Шелест нібито мав від кошового атамана) з дорученням збирати охочих до боротьби з конфедератами, оскільки, безумовно, добре знав, що такого листа насправді не було. Проте сам він усім, хто ставав до лав повстанців, казав, що боротьбу розпочато “згідно царського указу” щодо покарання конфедератів, які виступили проти короля, цариці та російських військ”, [11, с.53-54]. Запорожець Дем’ян Чернявченко в допиті розповідав, що чув від самого М. Залізняка, “что истребляет он поляков и жидов по данному ему от Коша Запорожского указу” [6, с.367].

В листах двох губернаторів (комендантів) – черкаського О. Почельського (17 червня 1768 р.) та торговицького Я. Квяткевича (19 червня) до кошового П. Калнишевського також не знаходимо згадок про “указ цариці”, а лише про запорожців, які, за словами Почельського, “распространили между людьми известие, будто они посланы нарочно из Коша, дабы всех поляков и жидов до единого истребить, а имущества их и доходы помещиков в свою пользу забрать” [12, с.309]. Аналогічну заяву знаходимо і в листі Я. Квяткевича кошовому [12, с.311].

В.І. Мільчев слушно зауважив, що “указ” 1768 р. був адресований, головним чином, надвірному козацтву, вважаємо, що в цьому, можливо, і виявилася відмінність від попереднього “указу” 1750 р. [2, с.44-45]. Навіть М. Залізняк під час допиту стверджував, що “все приставшие к нему в Полше и полские казаки назывались запорожцами” [6, с.438]. Але спільною їхньою рисою було те, що обидва псевдоукази були адресовані і запорожцям. Причому “указом кошового” 1768 р. М. Залізняк зі своєю ватагою, як свідчать документи, залучав і колишніх запорозьких козаків, які на той час проживали в українських воєводствах Речі Посполитої, як правило, вже із сім’ями, обзаводилися господарствами, інколи вступали в надвірну міліцію, залишивши козацьку “свободу” і “Січ-матір”. Семен Неживий, Микита Швачка (дослідник Я. Шульгін чомусь назвав його Яковом), Василь Шило, Яків Сачок (Довгошиєнко) – відомі гайдамацькі отамани, які не так давно були членами січового товариства, в силу різних причин, залишилися жити в шляхетській Польщі (під знаком питання ще знаходиться Андрій Журба – козак Канівського куреня). Наприклад, козак з Брюховецького куреня В. Шило був богуславським сотником надвірної міліції, але за своєю волею приєднався до М. Залізняка [8, с.75]. Запорожець Джерелівського куреня М. Швачка приїхав в українські воєводства ще 1767 р. торгувати сіллю, але залишившись там на зимівлю, вже на весні приєднався до ватаги М. Залізняка [6, с. 449]. Проте С. Неживий і Я. Сачок одноголосно стверджували в допитах, що їх насильно залучили в гайдамацькі лави запорожці М. Залізняка; їхні протоколи допитів представляють особливий історичний інтерес.

Ось, наприклад, як описував Я. Сачок (колишній козак Ведмедівського куреня) залучення колишніх запорожців в гайдамацькі ватаги 1768 р.: “приехал в местечко Бугуславье гайдамацкий атаман, называющей себе полковником Железняк с своей шайкою и заставших в том местечке жидов всех поколот, а потом сделал публикацию, что естли кто в том местечке Бугуславье находится из запорожских казаков, те б все шли к нему, а ежели кто не поидет, а после уведает об них, таковых стращал руки и ноги переломать” [13, с.129]. Так склалося, що Я. Сачка на базарі взнали знайомі запорожці із ватаги Залізняка та схопили за наказом останнього. “Полковник Війська Запорозького”, давши Сачку коня, приказав їхати з ним до Умані. Приїхавши до зазначеного пункту, йому вдалося втекти з товаришем запорожцем від Залізняка знову в м. Богуслав, до своєї матері. На цей час в містечку Блощинцях, яке знаходилося неподалік від вказаного поселення, перебувала ватага на чолі з М. Швачкою. Гайдамацький отаман якимось чином дізнався про знаходження в Богуславі колишнього запорожця Сачка, який нещодавно був із М. Залізняком і втік від нього. Через своїх людей Швачка передав листа богуславським козакам, в якому їм погрожував знищити всіх їхніх батьків та родичів, якщо вони не прийдуть до нього. Особлива увага в листі Швачки відводилася Сачку, життя матері якого могло також закінчитися плачевно. Під страхом смерті Я. Сачок з богуславським козаками вимушені були прибути до гайдамацького ватажка, який влаштував серйозну розмову з ними, в ході якої Швачка з гайдамаками мало не забили Сачка до смерті. “Швачка, браня их [богуславських козаків та Сачка. – О.П.], сказывая, что **вы де поляком только служите, а Войску Запорожскому служит не хотите**”, – розповідав під час допиту гайдамака Я. Сачок [13, с.129].

Логіка цих слів Швачки була такою, що оскільки виданий “указ кошового”, то його потрібно безумовно, обов’язково виконувати, особливо це стосувалося колишніх запорожців, які перебували в Речі Посполитій.

Отже, гайдамацьке заворушення 1750 р. супроводжувалося поширенням запорожцями, переважно в “Задніпрських місцях”, слухів – “разглашением” про дозвіл Коша (або про існування спеціального “указу кошового зі старшиною”) йти в українські воєводства Речі Посполитої (“Польську область”) на грабїж і розбїй. Псевдоуказ відображав в певній мірі ідеологію запорозької сіроми, виражав її постійні прагнення та інтереси, забезпечував функцію мобілізації та інтеграції гайдамаків, і, очевидно, був спробою виправдати гайдамацькі грабежі, розбої, придати злочинним діям характер законності.

Значення “указу із Коша” 1750 р. полягало в тому, що це був, чи не перший в історії гайдамаччини, вигаданий запорозькими козаками дозвіл кошового атамана гайдамувати, та в тому, що він повторився 1768 р., але вже у більш розвинутих формах (наприклад, посилення в листах гайдамаків на “указ” цариці кошовому), постав не лише в усному, а й в писемному вигляді, з використанням сильніших засобів впливу на суспільство. Витоки “указу” 1768 р. можуть частково знаходитися в подїях 1750 р.

1750 р., травня 4. – Донесення кошового отамана Василя Григоровича (Сича) генерал-губернатору Києва Михайлу Івановичу Леонтьєву.

Высокородному господину, высокопревосходительнейшему господину, господину генералу аншефу кавалеру Киевской губернии генералу-губернатору Михайлу Ивановичу, его превосходительству Леонтьеву

Покорнейшее доношение

Сего мая 4 дня в Коше Войска Запорожского известился я з старшиною малороссийскою Миргородского полку сегобочных сотен Крыловской и Цыбулевской, разнею сел и деревень жителей, кои поселение свое имеют в волностях Войска Запорожского, так что уже и казачьим запорожским зимовникам весма приблизились, а сверх того, оставляя своих жен и детей, с хуторов овчары и наймиты согласясь с некоторыми запорожскими козаками, да и называющимися ж напрасно запорожцами, которые внутри Малой России в разных городах и других местах за воровства и разбой содерживались в секвестрах, бежав и прокрались чрез Днепр, а иные от запорожских козаков знаи може, утекая и с ними по степям бродят, и взяв от ветра якобы по якомусь указу от мене из старшиною им повеленно на поляков собирався и учиня легкомысленно разглашение в немалые чаты собираются, яко уже много и собралось, и небезуповательно есть, что б они в Российской, також турецкой и полской границах разного числа людем вт[...] и запорожским козакам обид и разорений воровствами и грабительствами не учинили. А понеже я в получении указа и ордера ниоткуда об том не имею и повеления от мене, яко и старшины моей им вышеписанным недобрым людем не дано, но они сами собою по часем[...] легкомысленно тое разглашение учинили и в партии воровской собираются, и чтоб тое воровство и разбой искоренить и тое разглашение пресекти асаул войсковый и полковники богогардовый и ингульский с командами також и другие партии от меня из старшиною посланы, которым накрепко повелено всячески их недобрых и легкомысленных людей, кто какова звания не был, во вся искоренять, как е.и.в. указы и высокого генералитета ордера повелевают.

Того ради, к Вашему высокопревосходительству о вышеписанном донося, покорнейше прошу куда надлежит писать, дабы малороссийских городов, местечек, сел и деревень и других мест, старшина легкомысленных людей от того разглашения, а паче команды их воздерживали и б воровства и разбоев всячески отвращали, и доволные партии для сыску и искоренения таковых злодеев отправляли, и которые оставив жен и детей, сыскано б было и жестоко наказывано, дабы впредь того от других таковых же легкомысленных людей, також воров и разбойников, всячески по силе е.и.в. ордеров искоренять, и к тому не допускать имею, и что по сему Ваше высокопревосходительство изволите учинить покорнейше прошу мене о том, милостиво, резолюциею снабдить.

У подлинного подписано тако:

1750 года, Мая 4-дня
З Коша.

Кошовый атаман Василей
Григоревич с товариством

ЦДІАК. – Ф.51. – Генеральна військова канцелярія. – Оп.3. – Спр.10286. – Арк.1. Копія.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.51. – Генеральна військова канцелярія. – Оп.3. – Спр.10286.
2. Мільчев В.І. “Аби очистити Вкраїну так, як і раніше було”: універсали, маніфести та ордери як продукт і контрагенти гайдамачини / В.І. Мільчев // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 43. – С. 41 – 48.
3. Кулаковський В. Архівні матеріали про гайдамацький рух 50-х років XVIII ст. / В. Кулаковський // Архіви України. – 1968. – № 1. – С.83 – 88.
4. Антонович В. Изслѣдованіе о гайдамачествѣ по актамъ 1700 – 1768 г. / Сост. В. Антоновичъ. – К.: Въ Университетской типографіи, 1876. – 128 с.
5. Сенатскій архивъ. Протоколы Правительствующаго Сената 1750, 1751 и 1752 г.г. – СПб.: Типографія Правительствующаго Сената, 1897. – Т. VIII. – 746, 32 с.
6. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: 3б. док. / під. ред. І.Л. Бутича та Ф.П. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1970. – 660 с.

7. Андрієвскій А.А. Дѣла, касающіяся запорожцевъ, съ 1715 – 1774 г. / Сост. А.А. Андрієвскій // Записки Императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Одесса: Тип. А. Шульце, 1886. – Т. XIV. – С.281 – 719.
8. Скальковскій А. Наѣзды гайдамакъ на Западную Украину въ XVIII столетіи. 1733 – 1768 / А. Скальковскій. – Одесса: Въ Городской типографіи, 1845. – 230, II с., 1 л. фронт. (грав. тит. л.), 1 л. карт.
9. Л. [Лазаревскій] А. Лѣтописныя замѣтки о событіяхъ въ Новороссіи (1740 – 1806) / А.Л. [Лазаревскій] // Кіевская старина. Т.XXVIII. – Приложенія. – 1890. – Мартъ. – С.60 – 64.
10. Мордовцевъ Д. Гайдамачина: Историческая монографія / Д. Мордовцевъ. – 2-е изд., исправ. – СПб.: Типографія Н.А. Лебедева, 1884. – VIII, 345 с.
11. Храбан Г.Ю. Спалах гніву народного: антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768-1769рр. / Г.Ю. Храбан. – К.: Вид-во при КУ, 1989. – 173 с.
12. Скальковскій А. Нѣсколько документовъ къ исторіи гайдамаччины / А. Скальковскій // Кіевская старина. Т.XII. – 1885. – Октябрь. – С. 277 – 318.
13. Изъ дѣлъ о гайдамакахъ // Историческіе матеріалы изъ Архива Кіевскаго губернскаго правленія / Сост. Ал. Андрієвскій. – Выпускъ 9-й. – К.: Въ типографіи губернскаго правленія, 1885. – С.112 – 154.

Pasichnyak O. M. Haidamaka “Divulgence” of 1750

The article examines the problem of existence of the Kosh Otaman pseudo-order of 1750 among of the Zaporozhian Cossacks. This pseudo-order permitted to commit robbery and plunder in the Polish–Lithuanian Commonwealth. The emphasis has been placed on an ideological component of the imaginary permission. The author has attempted to indicate backgrounds for emergence of the Kosh permission to rob imagined by the Zaporozhian Cossacks. The author has indicated peculiarities of the haidamaka rebellion in 1750 and highlighted common and distinctive features of the pseudo-orders of 1750 and 1768.

Key words: haidamak movement, Zaporozhian Cossacks, order, Haidamaka rebellion, Zadneprski places, report.

Пасичняк А. Н. Гайдамацкое “разглашение” 1750 года

В статье рассмотрена проблема существования 1750 года в среде запорожского казачества псевдоуказа кошевого атамана, которым позволялось заниматься грабежом и разбоем в Речи Посполитой. Подчеркивается идеологическая составляющая мнимого указа. Автором сделано попытку обнаружить почву для появления, вымышленного запорожцами, разрешения Коша гайдамачить. Показано особенности восстания гайдамаков в 1750 г., выделены общие черты и отличия между псевдоуказами 1750 и 1768 годов.

Ключевые слова: гайдамачество, запорожское казачество, указ, восстание гайдамак, Заднепрские места, донесение.